הרב **חיים אשר ברמן**
רמת שלמה בעיה"ק ת"ו

היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים

א.

כתב הרמב"ם (שכירות י"ב י'): "היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, בענבים לא יאכל בתאנים, שנאמר בכרם ואכלת ענבים", ומקור דרשה זו הוא מדברי הירושלמי במסכת מעשרות (פ"ב ה"ד): "ואכלת ענבים, וכי אין אנו יודעין שאין בכרם לאכול אלא ענבים, מה ת"ל ואכלת ענבים, אלא מיכן שאם היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, בענבים לא יאכל בתאנים".

והנה בגמרא (ב"מ פ"ז ב') דרשינן מהאי קרא "ענבים, ולא ענבים ודבר אחר", והיינו שלא יאכלם עם פת או מלח, וכדפרש"י שם[א], ומזה מוכח דמ"ש בגמ' (שם צ"א ב') דהעושה בתאנים לא יאכל בענבים משום דבעינן "ממין שאתה נותן לכליו של בעל הבית", אינו מהך דרשא דואכלת ענבים, שהרי היא נצרכת למעט אכילת מין אחר, אלא דרשא אחרת היא[ב]. וא"כ צ"ע למה שינה הרמב"ם וקבע את מקור הדין כמו שהוא בירושלמי, ולא כהבבלי.

וביותר צ"ע דהלא הרמב"ם גופיה הוסיף שם לומר "ולא יהיו בניו או אשתו מהבהבין לו השבלין באור שנאמר ואכלת ענבים כנפשך, ענבים כמות שהן, וכן כל כיוצא בזה", וא"כ צ"ע מה"ת לדרוש מתיבת 'ענבים' ב' דרשות, גם למעט מין אחר כגון תאנים, וגם לומר שאינו אוכל אלא ענבים כמות שהן[ג]. ועוד, דלמאי

א). ומקורו בגמ' פ"ט ב' "מלח ודאי כענבים ודבר אחר דמי", וצ"ע למה רש"י הזכיר רק מלח ולא פת, שהוא עיקר הדרשא דדבר אחר, וכמבו' מהגמ' הנ"ל.

ב). ומהלשון משמע שהיא מקרא ד'ואל כליך לא תתן', וכמו דדרשי' התם בשעה שאתה נותן לכליו של בה"ב, ג"כ דורשים ממין שאתה נותן, וכדכתב הסמ"ע (סי' של"ז ס"ק כ"ב, ועי' בתוס' יו"ט) ובזה יתפרש מה שדנו שם בגמ' אם העושה בגפן זה אוכל בגפן אחר, שהנדון הוא אם לדרוש ג"כ 'ממה שאתה נותן' [ועי' ראשון לציון ורש"ש שם].

ג). והנה בפי' רבינו ברוך מארץ יון כתב: "ענבים, ולא ענבים ודבר אחר, כדתנן היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים", אבל מדברי הרמב"ם משמע שחלקם לתרתי. ובד' הר"ב צ"ב, מפני אמרו ולא ענבים ודבר אחר, ול"א בפשוטו 'ולא דבר אחר', וי"ל.

דמפרש הרמב"ם דאיסור ההבהוב באור הוא משום דאינו אוכל אלא בענבים כמות שהן, א"כ מהו זה שנסתפקו בגמ' (פ"ט א') "פועל מהו שיהבהב באור ויאכל, מי הוי כענבים ודבר אחר או לא", והלא לכאו' תרי מיעוטי נינהו, ואי ממעטינן ענבים ודבר אחר א"כ מנ"ל דבעי' ג"כ ענבים כמות שהן דוקא.

◆

ב.

והנה יסוד הדין דהעושה בענבים לא יאכל תאנים בפשוטו הוא משום דתרי מיני נינהו, ולא זיכתה התורה לפועל אכילה אלא במין שהוא עובד בו עתה, ולא במין אחר. אמנם במתני' דמעשרות (פ"ב מ"ח) אמרו: "היה עושה בלבסים לא יאכל בבנות שבע, בבנות שבע לא יאכל בלבסים", ופי' הרא"ש בנדרים (נ' ב'): "דאע"ג דכלופסין ובנות שוח שניהם מין תאנים, אפ"ה חשיבי כשני מינין" (וכעי"ז כ' שם הר"ן והתו', עיי"ש). ויש ללמוד מזה דאע"פ שלענין מעשר וכלאים חשובים הם למין אחד [וכמ"ש במתני' דתרומות (פ"ב מ"ד): "כל מין תאנים וגרוגרות ודבלה אחד, ותורם מזה על זה"[ד]], מ"מ לענין אכילת פועל לא דיינינן את חילוק המינים לפי מהותם, אלא אע"פ ששורשם אחד ותאנים הוו, מ"מ כל שבני אדם מחשיבים אותם לתרי מילי וכגון לבסים ובנות שבע, או חטה שחמתית ולבנה, דינם כשני מינים, והעושה באחד אינו אוכל בחבירו.

ד). וכ"ה בחולין קל"ו ב', דהיו לו שני מיני תאנים שחורות ולבנות לבית הלל תורמין מזה על זה, וע"ש בהג' הרש"ש [וכן יש להוכיח ממתני' דתרומות פ"ד מ"ח דלרבי יהושע תאנים שחורות מעלות את הלבנות, ואי אמרת דתרי מיני נינהו פשיטא דאינן מעלות וכמו תאנים וענבים, וע"ש במשנה ראשונה ובשו"ת פרי עץ חיים (ח"ה צ"ז א'). ועי' במה שהאריך בזה מרן שר התורה שליט"א בדרך אמונה (הל' תרומות פ"ה ה"ג בה"ל ד"ה כל), ואכ"מ].

ובכל ענין זה דחילוקי המינים יש לדון הרבה, דיתכן לומר דאע"פ ששם תאנה עליהם מ"מ חלוקים הם לגמרי גם לענין מעשר וכלאים, ועל דרך דפשיטא לי' להחת"ס (יו"ד סי' רפ"ז) דעשרה מיני ארזים (ראש השנה כ"ג א') חלוקים הם לענין כלאים [ואסורים בהרכבה, אם לא שהם מיני סרק, עיי"ש]. וכללות הענין נוגעת להרבה דינים שבתורה, וכגון שבעה מיני זהבים אשר הוכשרו כולם למזבח, וכדחזינן מזהב המחתה שבכל יום היה ירוק וביום הכפורים היה אדום (עי' יומא מ"ה א'). וציני הר הברזל שכשרות ללולב, אע"פ שהוא מין דקלים אחר, שאינו עושה פירות, וכמ"ש הרשב"ם (ב"ב ס"ט ב'), ונוגע זה לענין הלולב הקנרי. וכן נ"מ אם אפשר לצבוע התכלת גם מארגמון חד קוצים, ואף אי נימא דלא כל החלזונות הצובעים הוכשרו לתכלת, וג"כ לענין מה שהאריכו לאחרונה לענין השינוי בזני התרנגולים, וכל ענין צריך בירור לגופו.

והדבר מבואר ממ"ש בגמ' (ב"מ צ"א ב'): "פועלים עד שלא הילכו שתי וערב בגת אוכלים ענבים ואין שותין יין", ופרש"י: "עד שלא הלכו בה שתי וערב אין מלאכתן ניכרת ביין אלא בענבים, לפיכך אין שותין יין, דהו"ל עושה במין זה ואוכל במין אחר", הא קמן דאע"פ שענבים ויין חד מינא הוא ותורמין מזה ע"ז [וכמ"ש בתרומות פ"א מ"ט], מ"מ באכילת פועל הנדון איננו מהות המין אלא חילוק הדברים בפועל, וענבים ויין הלא ודאי תרי מילי נינהו, והנודר מן הענבים מותר ביין (נדרים נ"ב ב'). וכבר הביא מזה בתרומת הדשן (ח"א סי' ל"ג) להוכיח גם לברכת שהחיינו, דאם אכל ענבים חדשים קודם הבציר ובירך עליהם שהחיינו, דכששותה מהם אח"כ יין חוזר ומברך עליו[ה].

ומעתה מבואר דקפידת התורה אינה מחמת חילוק המינים, דכיון שתאנה היא מין אחר מענב לכן לא יאכל ממנה הפועל, אלא ההדגשה היא שכיון שעוסק בענבים אינו יכול לאכול אלא אותם דוקא, וגם יין או מין ענבים אחר אינם בכלל דין אכילתו. וא"כ שפיר איכא למימר דבחדא מיעוטא נכלל כל מה שהזכיר הרמב"ם, גם תאנים, וגם אכילת פת עם הענבים, וגם הבהובם באור, שאז אינם בצורתם כמות שהם.

◆

ג.

ומ"מ יתכן לחלק בין העושה בתאנים, שאינו אוכל בענבים, לבין העושה בלבסין, שאינו אוכל בבנות שבע. דהנה בגמ' שם דנו אם העושה בגפן זה אוכל בגפן אחר, או דילמא אינו יכול לאכול אלא מאותו האילן שהוא עוסק בו ואין

ה). אם כי הדימוי צ"ע, דבפשוטו שאני אכילת פועל השייכת לענייני מו"מ, ובהו ודאי אמרי' שהמוכר לחבירו ענבים אינו יכול ליתן לו יין תמורתן, אבל לענין ברכת שהחיינו שהוא על חידוש המין, אטו מי נימא שיברך בנפרד על החטה ועל הקמח ועל הדייסא ועל הפת, והערני הגר"י חנון שליט"א דדוקא בתירוש ניכר החידוש, משא"כ בפת וקמח וכיו"ב.

והא דאייתי התם בתה"ד בשם ספר חסידים (סי' תתמ"ח) דבמתני' דתרומות דהשחורות מעלות את הלבנות מוכח דתרי מיני נינהו, אינו אלא לומר שבפועל הם נדונים כשני דברים, ועל כן לענין דברים שאינם תלויים בהגדרת המין אלא בשימושם בפועל כתרי מילי ג"כ חשובים כשנים, אבל לא בא הוא לומר שלכל ענין תרי נינהו, ובפרט דלא קי"ל כרבי אליעזר דאינן מעלות, ועי' במגן גבורים (סי' רכ"ה ס"ק ג') ובבה"ל הנ"ל.

הוא יכול להביא לו ענבים מאילן אחר. והקשו דהלא לא מיעטו במשנה אלא תאנים וענבים, ומשמע דתאנים ותאנים דומיא דתאנים וענבים שפיר קאכיל, ואע"פ שאילן אחר הוא, ומשני רב שישא בריה דרב אידי במודלית. ובביאור התירוץ פירש רש"י דהתאנה מודלית על הגפן, ולכך מקרי שהוא עסוק בשניהם, כיון שהוא צריך להגביה ולהפריד הענפים של זה מזה כשהוא חותך, ועל כן אם היו אלו ב' אילנות ממין אחד, וכגון תאנה, שפיר היה אוכל הפועל משניהם, משא"כ היכא שהם תרי מינים אינו אוכל, כיון שאין זה ממין שאתה נותן לכליו של בה"ב.

ולכאו' התי' צ"ב מיניה וביה, דאי נימא דכיון שהוא עסוק בשניהם יכול לאכול מאילן א' אע"פ שאינו קוטף אלא את הפירות שבאילן השני, א"כ גם בתאנים וענבים, שהם שני מינים, ג"כ נימא הכי, דכיון שהוא עסוק להפריד הענפים של שניהם, א"כ בשניהם הוא עסוק ושפיר יאכל גם מהתאנים וגם מהענבים. ואי אמרת דאינו יכול לאכול אלא מהמין שהוא קוטף עתה, וממנו נותן לכליו של בעל הבית, א"כ הדרא קושיא לדוכתא שגם במין אחד לא יאכל אלא מהאילן שהוא עוסק בו עתה לקטוף פירותיו ולא מהאילן השני, למאי דבקשו לומר דכשם שאינו יכול לאכול ממין אחר כמו כן אינו יכול לאכול מגפן אחרת[ו]. ועי' בשטמ"ק שכתב בשם שיטה: "וקצת עסק למינו ולא לשאינו מינו", וצ"ב.

והנראה בזה הוא דחלוק מיעוטא ד'ממין שאתה נותן' ל'ממה שאתה נותן', שחילוק המינים הוא בעצמם של הפירות, שהרי חלוקים הם לגמרי וכלאים הם זה בזה, ולכך גם אם ראשי האילנות מעורבין זה בזה אכתי אין עסקו אלא באותו המין שממנו הוא קוטף, דגם אם נחשיב את בוצר הענבים כעוסק באילן התאנים המסובך עמו, מ"מ סו"ס הוא אינו עושה אלא בענבים ולא בתאנים, שאותן אין הוא אורה עתה, משא"כ לענין חילוק האילנות, שאינו בא מצד מהותן, שהרי כולם גפנים הם, אלא הוא מחמת שכל אחד נראה וניכר בפני עצמו, ועל דרך שפי' רש"י בטעם שהאוכל ענבים אינו שותה את היין שדרך מהם, בהא שפיר איכא למימר דמה שהענפים מעורבים ועוסק הוא בשניהם הא קא גרים לטשטש את מה שהם

ו). ועי' בחידושי בתרא על חי' המסבי"ר (והוא ניהו הגריד"ס ז"ל מבוסטון, כאשר נרמז בראשי התבות), אות רי"ט.

ניכרים כ"א לעצמו, והרי זה חשיב כעוסק בכולם יחד, דעי"ז אין משמעות למה שהם מחולקים.

◆

ד.

ומעתה היה מקום לדון דכיון שכל מין תאנה אחד, א"כ לא חילקו בין לבסין לבנות שבע אלא משום דדמי לעושה בגפן זה שלא יאכל בגפן אחר, אבל אין כאן חילוק מינים גמור, כענבים ותאנים. ולכך אם תהיה תאנה של לבסין מודלית על גבי תאנה של בנות שבע יתכן שיוכל לאכול משתיהן כחדא, דיש לדמות זה למיעוטא ד'ממה שאתה נותן', ולומר דלגביו מהני חיבור האילנות, לומר שהחילוק הניכר ביניהם אינו מודגש בכה"ג[ז]. ואם כן הוא, נימא דבמתני' דלבסין ובנות שבע, אין להקשות למה מיעטו דוקא ב' מינים ולא אמרו שגם במין א' לא יאכל בשני אילנות, וכקו' הגמ' בב"מ לענין תאנים וענבים, דאדרבה איכא למימר דהא גופא קמ"ל הכא, שמלבד חילוק המינים הגמור דתאנים וענבים, קפדינן ג"כ על מין אחד בחילוק הניכר, ומאותו הטעם שאין העושה בלבסין אוכל בבנות שבע, מהא גופא ג"כ העושה בגפן זה אינו עושה בגפן אחר[ח].

וכן נראה בדברי המאירי, שכתב: "ויראה לי אפילו הם לבנים עם שחורים וכיוצא בזה, הואיל ויש כאן עסק קצת בהפרדה והגבהה מעל חברתה", ומבואר

ז). ולא דמי לעושים בענבים הנדרכות שאינם אוכלים ביין היוצא מהם, ואע"פ שהוא מעורב עמהם, שהרי עצם התערובת לא מהניא לי' לאכול בה אא"כ הוא עסוק להפרידם, וכדפרש"י, משא"כ אם הם אינם מעורבים אין נחשב שעובד בהם כלל.

עוד יש לחלק, דהתם כל שלא הלכו שתי וערב עדיין אין כאן יין כלל [ולכך נחשב שאינם עוסקים בו, כיון שאכתי אינו קיים], וכשם שפשיטא שלא נאמר מיעוטא דענבים ולא ענבים ותאנים אלא היכא שנשכר לשניהם, ורק שאינו עושה עתה אלא באחד מהם, ה"נ היכא שעדיין אין כאן יין אי אפשר לומר שיהיה בו דין אכילה [וכעי"ז כ' באילת השחר בטעם דכלפי היין ל"ש לומר דמהלך כעושה מעשה דמי, כיון דאין עדיין יין].

ח). עוד יתכן דבאמת עיקר הדין דבמתני' דמעשרות הוא לומר שהעושה בגפן זה אינו אוכל בגפן אחר, ומה שנקטו לבסין ובנות שבע, הוא משום דאם שוים הם הפירות לגמרי א"כ למה לו לקחת מאילן אחר ולא לאכול מאותו שעוסק בו, וע"כ דמיירי בשהאילן השני הוא עדיף טפי, ולכך נקטו בנות שבע שהם עדיפים מהלבסים, ואע"פ שמין אחד הם, ועי' בד' הירושלמי דלקמיה.

דאם לא שהיו הלבנים והשחורים מודלים יחד הרי שהיה דינם כשני מינים והעושה בזה לא יאכל מזה, ואעפ"כ מהניא להו ההדלאה להחשיבם כחד מינא, ואע"פ שלענין תאנים וענבים ודאי לא מהני, וכמש"נ לענין לבסין ובנות שבע.

◆

ה.

והנה בירושלמי במעשרות שם אמרו: "תמן תנינן, היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים וכו', ותני עלה היה עושה בייחור זה לא יאכל בייחור אחר, ותנינן היה עושה בכלוסים לא יאכל בבנות שבע וכו', לא כן צריכה אפילו שתיהן ביחור אחד". ובפשוטו כוונת הירו' היא להקשות אמאי בעינן למתני' דמעשרות, אחר שבבבא מציעא כבר אמרו שאינו אוכל במין אחר. אמנם ממה שהוצרכו להביא גם מהברייתא שהעושה בייחור זה לא יאכל בייחור אחר [אשר הוא מעין מ"ש בבבלי דהעושה בגפן זה לא יאכל בגפן אחר], מבו' כנ"ל שלבסין ובנות שבע לא דמו לתאנים וענבים, כיון דסו"ס חד מינא נינהו, ששתיהן ממיני התאנים, וגדר מה שאינו אוכל בהם הוא מעין הא דעושה בייחור זה לא יאכל בייחור אחר, וכבר כ"כ באור יקרות, ע"ש.

אלא דאכתי צ"ע מאי מקשי בירו', דכיון שאין הכפילות במשניות עצמן, אלא במתני' דמעשרות נשנה מה שאמרו במאי דתני עלה דמתני' דבבא מציעא, א"כ אין כאן קושיא כלל, ואדרבה מתאימים הדברים, שבמתני' דמעשרות באו להוסיף מה שלא נשנה בבבא מציעא[ט].

וצריך לפרש בכוונת הירו' דמ"ש בברייתא בב"מ דהעושה בייחור זה לא יאכל בייחור אחר, פירושא הוא למתני' דהעושה בתאנים לא יאכל בענבים, דהיינו שלא נאמרה מניעה זו אלא כאשר הם באילנות שונים, ולכך באו ללמוד ממתני' דמעשרות שהחידוש שבה הוא שגם כאשר ב' המינים הם באילן אחד [מה שאינו שייך בענבים ותאנים, מחמת האיסור, ומחמת המציאות] מ"מ העושה במין זה לא יאכל במין אחר[י].

ט). ולפי מאי דהגיה הגר"א לגרוס את ה'תני עלה' לאחר שהביאו את המשנה במעשרות, ניחא הכל, דקו' הירו' היא כעין קו' הגמ' דידן, וכדכ' הרידב"ז.

י). ועי' בריטב"א, שנסתפק בדין אילן המורכב העושה ב' מיני פירות, אם העושה בא' אוכל בשני. ולפי דרכנו למדנו מהירו' דלאו חד מינא הוא, ועץ לימונים המגדל אתרוגים מחמת הענף שתחבו בתוך גזעו,

ולהך פירושא ליכא ראי' למה שנתבאר, לדמות לבסין ובנות שבע לשני גפנים, אלא הוא דומה לתאנים וענבים, ולפ"ז גם בשני מיני תאנים שיהיו מודלים איש על רעהו ג"כ לא יאכל, וכמו שבתאנים וענבים אינו אוכל אפי' במודלית, דלא עדיפא מודלית מייחור אחד[יא], וכ"כ בדרך אמונה (מעשר פ"ה ס"ק קי"ג), דמה שאינו אוכל בב' מיני תאנים הוא גם במודלית.

◆

ו.

אמנם אכתי יש להוכיח דחילוק יש בין תאנים וענבים לבין לבסין ובנות שבע. דהנה במשנה שם אמרו: "היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, בענבים לא יאכל בתאנים, אבל מונע את עצמו עד שמגיע למקום יפות ואוכל", ובפשוטו משמע דבשעה שעוסק בתאנים אינו אוכל כלל, ומהענבים אוכל אח"כ כל צרכו. וצ"ע א"כ מאי קאמר 'למקום יפות', שהרי אלו תאנים ואלו ענבים, ולכאו' לא שייכא לשון זו אלא בחד מינא, שכלפי הגרועות שבו אמרו שממתין למקום היפות[יב].

לאו לימונים חשיבי, דודאי אתרוגים הם, אלא שמכח השפעת עיקר העץ שהוא לימון אין כאן אתרוג גמור [ואשר על כן התיר החזו"א (כלאים סי' ג' ס"ק ז') לעשר מאתרוג המורכב על שאינו מורכב]. והפוסלים אתרוג המורכב מטעם דבטלה ילדה בזקנה, תקשי להו מדברי הירושלמי דהכא, ולדידהו תימה אטו יוכל לעשר מן הלימון על האתרוג המורכב [וכללות עיקר הדבר צ"ע, מהיכי תיתי דהשפעת העץ שמלמטה גורמת לשינוי במין הפרי, לומר שאינו אתרוג גמור, ובפרט שעינינו הרואות שאם חתך את כל ענפי הלימון ולא נותרו בו אלא ענפי אתרוג הרי שאין בהם שום שינוי משאר אתרוגים. ואם אין חוששין להאבקה ע"י מין הדרים אחר, ואע"פ שמבלעדיה ודאי לא היה גדל פרי כלל ע"י הפרח לבדו, כ"ש וכ"ש שלא נחוש להשפעת האילן עליו רוכב ענף האתרוג, ואכ"מ].

יא). ויל"ע אם מ"ש בירו' 'ייחור אחד' דוקא הוא, ובעי' שיאכל דוקא מאותו הענף שבו הוא עובד ולא מענף אחר. ועל כרחנו לומר כן, שהרי פשיטא שלא יגדלו לבסין ובנות שבע על גבי ייחור אחד ואפי' ע"י הרכבה, אלא על כרחך הכוונה היא לאילן אחד (וצ"ע בזה בשואל ומשיב תניינא ח"ב סי' כ"א). שו"ר שכבר המהר"י קורקוס (מעשר ה' י"ב) צידד לומר דכוונת הירו' למקרה של מודלית ולא להרכבה.

יב). ודחוק לומר שלעולם ענבים יפות לגבי תאנים, המאוחרות מהם לארץ [ולפ"ז יתפרש הא דפתחה המשנה בהיה עושה בתאנים, ואע"ג דקרא בענבים מיירי, דהסיפא דמונע את עצמו קאי ארישא דרישא, ולהכי קאמר דמתחילה היה עושה בתאנים ומונע את עצמו מלאכלן עד שמגיע למקום הענבים שהן היפות]. שו"ר שכ"כ באמת ליעקב. ואודות ההערה הנ"ל למה פתח בתאנים, עי' בשושנים לדוד, שפי' דלא מיבעיא שאם עושה בתאנים לא יאכל בענבים, דאיכא ביטול מלאכה טפי לפרק כל ענב, אלא אפי' אוכל בענבים לא יאכל בתאנים, ואע"פ שיש באכילתן פחות ביטול מלאכה מבענבים, מ"מ ממין אחר לא

ומכאן ראיה לשיטת הב"ח (סי' של"ז), דדוקא בתאנים ותאנים יכול למנוע עצמו עד שיגיע למקום היפות, אבל בתאנים וענבים אינו רשאי למנוע עצמו ממין א' כדי לאכול מהשני, אלא יש לו לאכול מכל מין כדי מחצית צרכו. וכן מבואר בהדיא כבר בדברי הר"י מלוניל: "היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, כלומר אפי' שכרו ללקט שניהם אסור לאכול אלא מאותו מין שהוא עוסק בו, ובאותו מין שהוא עוסק בו אם יש בו יפות בסוף הכרם וגרועות בתחלת הכרם, אם רוצה למנוע עצמו מלאכול אותן ענבים שאינן כל כך יפין, עד שיגיע לאותם היפין וישבע מהן, עושה", וכן הוא בהדיא גם בחי' תלמיד הרשב"א: "כל שהוא עושה בענבים אינו רשאי לאכול בתאנים וכו', ולא עוד אלא אפי' הי' עושה בגפן זה אינו רשאי לאכול בגפן אחרת וכו'. אע"פ שהעושה בגפן זו אינו רשאי לאכול בגפן אחרת, רשאי הוא למנוע את עצמו עד שמגיע למקום היפות ואוכל", וכ"מ גם בפסקי ריא"ז, ע"ש.

והק' על זה בשואל ומשיב (תניינא ח"ב סי' כ"א) ממתני' דמעשרות, שגם בה אמרו דמונע את עצמו עד שמגיע למקום היפות. וביאור הקו' הוא דדוקא במתני' דב"מ איכא למימר שמקום היפות הוא בתוך מיני התאנים והענבים גופייהו, כיון שאין להם עדיפות זע"ז, משא"כ במתניתין דמעשרות, שבנות שבע יפות ועדיפי טובא על הלבסין, הלא ודאי מתפרש זה ארישא ד"היה עושה בלבסין לא יאכל בבנות שבע", וא"כ חזינן דגם בשני מינים יכול למנוע את עצמו, וכעי"ז הוכיח בעין יהוסף.

וע"כ יש לתרץ כנ"ל, דחילוקא דלבסין ובנות שבע אינו מחמת עצם המין, וכחילוק המינים שבין תאנים לענבים, אלא הוא רק מחמת שכל אחד נראה כדבר לעצמו. ובזה שפיר אמרי' דכשם שגם אם העושה בגפן אחד אינו עושה בגפן אחר, מ"מ שפיר מונע את עצמו לאכול רק מן הפירות שבאילנות היפות [וע"ד שנת' לעיל בענין מודלית, שאינו מועיל אלא לאילנות מחולקים ולא לשני מינים], ה"נ

זיכתה לו תורה [ויש לסייע פירוש זה במה דאשכחן כיו"ב גם במעשרות (פ"ב מ"ו) שהקדימו תאנים לענבים, ובפשוטו הוא מה"ט, וזה הל' שם 'הילך איסר זה בעשר תאנים שאבור לי בורר ואוכל, באשכול שאבור לי מגרגר ואוכל, ברמון שאבור לי פורט ואוכל, באבטיח שאבור לי סופת ואוכל', שסדרה המשנה תחילה את התאנה שאוכל את הפרי הגדול, ואח"כ את הענבים שמגרגרם אחד אחד, ואח"כ את הרמון שאוכל כל גרעין בפ"ע, ואח"כ את האבטיח שחותך ממנו חתיכות חתיכות].

בלבסין ובנות שבע, כיון שבעיקרן הן מין אחד, שפיר מונע את עצמו ואינו אוכל בלבסין, כדי שיוכל לאכול בבנות שבע.

◆

ז.

אבל הסמ"ע (שם ס"ק כ"ג) כתב דאע"פ שעיקר פי' המשנה הוא ש"כשעושה בענבים יכול למנוע עצמו בשעה שעושה באילן שאינו מבושל כל כך, עד שיגיע למקום שמבושל כל צרכו, ומשם יאכל כל שבעו, דאילו בשני מינים לא אתי שפיר לשון יפות דהא כל אחד יפה במינו", מכל מקום "נראה דהוא הדין כששכרו לעשות בענבים ותאנים יכול למנוע עצמו מלאכול בענבים כדי לאכול כל שבעו מהתאנים אם ניח"ל בהן יותר, אלא שבב' מינים רגיל האדם לאכול משניהן כי רווחא לבסומי שכיחי", וכ"כ הט"ז[יג].

ויתכן עוד לבאר אמאי נקטינן לישנא דאינה שייכת אלא במין אחד שיש בו יפות וגרועות[יד], דיש לדון דמתני' דב"מ נשנתה בלשון המשנה במעשרות, ולכך אע"פ ששינו לומר תאנים וענבים, ומפני שכאן הוא עיקר דיני אכילת פועל, אשר הכתוב בענבים הוא מדבר, מ"מ אשתיירא לישנא ד-'אבל מונע' וכו' להיות נשנית באותה לשון שנאמרה במסכת מעשרות כלפי שני מיני התאנים, בנות שבע היפות מן הלבסין. ואשכחן דכוותה בס"פ אלו הן הגולין (י"ב ב') "כיוצא בו רוצח שגלה לעיר מקלט ורצו אנשי העיר לכבדו יאמר להם רוצח אני", שאין שום מובן לתבות 'כיוצא בו', אם לא שנאמר שהביאו המשנה כצורתה משלהי שביעית (פ"י מ"ח), והתם קאי כיוצא בו על המחזיר חוב בשביעית. וכן הוא גם במתני' דדמאי (פ"א מ"ד) "הדמאי מערבין בו וכו', הא אם הקדים מעשר שני לראשון אין בכך כלום", שתבת 'הא' אין לה מקום מצד עצמה רק היא ממעשר שני (פ"ה מי"א) "ככל מצותך

יג). רק מש"כ הט"ז דהב"ח הבין שלפי הסמ"ע הרי שגם בשעה שעושה במין א' יכול לאכול במין השני, הוא צ"ע, דא"כ היה מקשה עליו מעיקר דברי המשנה, ולא מכח ראיותיו.

יד). ובפרט למאי דחזינן דאף הסמ"ע הוה פשיטא לי' שאין המשנה מתפרשת אלא במין אחד, רק דקאמר דה"ה בשני מינים.

אשר צויתני, הא אם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתוודות", וכבר עמד בזה בתוי"ט שם ושם[טו].

וכשי' הב"ח נראה להוכיח מדברי הרמב"ם, שכתב (שכירות י"ב י'): "היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים וכו', והעושה בגפן זו אינו אוכל בגפן אחרת", ואילו את הדין שיכול למנוע את עצמו מלאכול לא הביא אלא בהל' י"א: "אסור לו לפועל לאכול ממה שהוא אוכל אכילה גסה וכו', ומותר לו למנוע את עצמו עד מקום היפות ואוכל", ומשמע דדקדק להביא דין זה בהל' י"א, דמיירי בפשוטו בסתם שדה שהיא כולה ממין א', ולא כ' זה בהל' י', כדי שלא נטעה לומר דקאי גם אעושה בתאנים ובענבים, ויש ליישב.

◆

ח.

ומבואר מדברי הרמב"ם דהוא פסק דהעושה בגפן זו אינו אוכל בגפן אחרת, וצ"ל דלאו משום תורת ספק הוא אלא בתורת ודאי, אם מפני שאמרו בסוגיא את"ל דאינו אוכל בגפן אחר ודרכו של הרמב"ם לפסוק כאם תמצי לומר (עי' פי' הר"ן לנדרים ז' א'), ואם מפני שהעדיף פשיטותא דהירושלמי הנ"ל על פני ספיקא דהבבלי (עי' באורך בשדי חמד ח"א מערכת הב' אות צ'). וכן משמע בדברי המגיד משנה "בעיא דלא איפשיטא שם, והלכתא אינו אוכל", והיינו דאע"פ שבסוגיא עצמה לא נפשטה הבעיא, מ"מ כן היא ההלכה בתורת ודאי, וכדמייתי המ"מ מהרי"ף שכ' דכן הלכה[טז]. ובזה יתורץ הא דבסוף ההלכה, כלפי מש"ש הרמב"ם שלא יהיו בניו ואשתו מהבהבין לו באור, השיג הראב"ד 'בעיא היא ולא איפשיטא', וכאן לא השיג כן, אשר הקשה זה הלחם משנה, וע"כ דגם הראב"ד פירש בדברי הרמב"ם דהכא הוא בתורת ודאי.

טו). ועל דרך זו מתפרשת המשנה 'אף השמלה היתה בכלל כל אלה' (ב"מ פ"ב מ"ה), דלא קאי אדלעיל, אלא הוא מתוך מדרש על קראי דהשבת אבידה, וכהנה רבות, ואכמ"ל.

טז). התם מייתי הרי"ף למימרא דרב נחמן שהעושים בענבים אין להם ביין הנדרך, 'והעושה בגפן זה אינו אוכל בגפן אחר', ומשמע דמשורש א' הם, וכמש"נ לעיל אות ב'.

אבל הרא"ש (פ"ז ס"י) כ' דכיון דהבעיא לא איפשיטא "הלכך לא אכיל, ואי אכיל לא מפקינן מיניה, ולא מנכי לי' מאגריה דהיינו אפוקי", וכ"כ הטור (סי' של"ז). גם השו"ע (שם ס"י) כ' כלשונו של הטור, ואע"פ שמלשון הרמב"ם הי' נראה טפי דבתורת ודאי קאמר לה שלא יאכל, וכדלעיל [וכבר הקשה כן הכנסת הגדולה (בס"ק ז')], וממילא כיון שאכל באיסור עליו לשלם לבעל הבית דמי אכילתו, מ"מ השו"ע אזיל בזה לפי דרכו, דהיכא שסותם הרמב"ם ולא מפרש את כוונתו בהדיא, אזלי' בתר דברים המפורשים בשאר ראשונים, ובפרט ברא"ש ובטור, ולא ילפי' מסתימת הרמב"ם דלא כפירוש שאר ראשונים. ואשכחן דכוותה טובא, וע"ד משל, בהל' חנוכה (סי' תער"ב ס"ב) פסק השו"ע דאם עבר זמן שתכלה רגל מן השוק ועדיין לא הדליק מדליק והולך כל הלילה, ואע"פ שהרמב"ם סתם ואמר 'עבר זמן זה אינו מדליק' ומשמע דלאחר שכלתה רגל מן השוק בטלה המצוה לגמרי, וכמוהו הרבה.

אמנם, הגר"א בביאורו העיר על דברי השו"ע, 'כשיטת הרמב"ם בספק ממונא'[יז], ואע"פ שגם הרא"ש, דפסק (בפ"ק דב"מ סי' י"ג) דתקפו כהן מוציאין מידו, מ"מ בהדיא כתב דהכא לא מפקינן מהפועל, מ"מ ס"ל להגר"א דהדברים קשים, דכיון דבכל ספק ממון מפקינן מיניה, א"כ מאי שנא ספיקא דהכא, שתפס לאחר שנולד הספק וגם טענת ברי לית ליה, ולכך תלה את דברי השו"ע במה שדרכו לפסוק כהרמב"ם.

ובגוף דברי הרא"ש אמאי אין מוציאין מידו האריכו כבר האחרונים ז"ל. והיה מקום לדון דגם למ"ד מוציאין מידו אי"ז אלא כאשר החפץ בעין, אבל היכא דאכלו כבר לכו"ע לא מפקינן מיניה בלא ראיה, ועי' אמרי בינה (דיני יו"ט סי' כ"א ס"ק ו') וברכת ציון (ח"ט ב"מ סי' ל"א), ואכ"מ. ומרן זצוק"ל באילת השחר כתב ליישב, דכיון דאיכא מצוה על בעל הבית להניח לפועל לאכול, לכן במקום ספק רמיא ספק מצוה עליה שלא למנוע מהפועל, וכיון שגם לכתחילה אסור לבה"ב למנוע את הפועל מלאכול במקום ספק, לכן גם לא שייך לומר שיוציאו ממנו. ויש

יז). והגר"א ביאר כן לפי דרכו לפרש בכ"מ דברי השו"ע דאזיל בשי' הרמב"ם, וגם היכא שאפשר לפרש דבריו באופן אחר. ואפי' במקומות שמביא השו"ע את דברי הטור אשר פסק כהרא"ש דתקפו כהן מוציאין מידו, מ"מ אומר הגר"א שסותר עצמו, כיון שנמשך אחרי לשון הרמב"ם. עי' באריכות עצומה בדברי הגר"א יו"ד סי' שט"ו ס"ק ב', וע"ע סי' ס"ה ס"ק נ"א, קל"ח ס"ק ט"ז, סי' ק"צ ס"ק כ"ד, סי' רמ"ב ס"ק י', סי' רמ"ה ס"ק כ', ועוד הרבה, ואכ"מ.

להעיר מי עדיפא הך מצוה ממצות נתינה דבכור, שבה נאמר עיקר דינא דתקפו כהן מוציאין מידו, וגם בספק מתנות עניים הלא הוצרכו בחולין קל"ד א' לקרא דצדק משלך ותן לו ולסברא דקמה בחזקת חיובא קיימא, וצ"ע.

◆

ט.

והיה מקום לדון דגם לדעת הרמב"ם, שהדין שאינו אוכל בגפן אחרת הוא בתורת ודאי, מ"מ היכא דאכל לא יצטרך לשלם. דהנה כתב השו"ע (שם סי"ח): "האוכל בשעה שאין לו לאכול, וכן אם הוליך בידו ממה שעושה או שנותן לאחרים, עובר בלא תעשה", ופי' הסמ"ע (ס"ק ל"ח) דעובר על לאו דלא תגזול, כיון שאוכל ממה שלא התירה לו התורה, אלא דאם גם מוליכו לביתו איתרבי לעבור גם בלאו דאל כליך לא תתן, "ודלא כהעיר שושן דכתב דעובר בלאו הבא מכלל עשה". וכוונת הסמ"ע למש"כ הלבוש "פועל האוכל בשעה שאין לו לאכול עובר בלאו הבא מכלל עשה דואכלת וגו' ולא באופן אחר, שענשו עונש עשה". ומבואר מדברי הסמ"ע דהוה פשיטא לי' דמדלא כתב הלבוש אלא איסור עשה, דע"כ דסבירא ליה שאין כאן איסור לא תגזול כלל, אלא רק איסור עשה, ומעתה פשיטא דבכה"ג לא שייכי תשלומין כלל, דכיון שאינו גזלן ואינו מחויב בוהשיב את הגזילה, א"כ אין כאן סיבה המחייבת תשלומין. והן אמנם דאסרה תורה לאכול בכה"ג, אך איסורא דעבד עבד, ודין תשלומין ליכא.

ואשכחן כיו"ב בדברי הט"ז, שכתב (בסי"ג) דהיכא שאכל באופן של איסור, וכגון מוצץ ענבים או אוכל ענבים בפת ומלח, דאע"פ שעבר על איסור תורה מ"מ אין בו חיוב תשלומין, ויהיב בה הט"ז טעמא, דאע"פ שעי"ז נמצא שאכל יותר, מ"מ אין לנו בירור שבלאו הכי לא היה אוכל יותר, ועל כן אי אפשר להוציא ממנו המותרות שאכל. ולמדנו מדברי הט"ז, דאע"פ שמן הדין היה לנו לומר דכל שלא זיכתה לו תורה לפועל לאכול משל בעל הבית א"כ הדר דיניה להיות כשאר גנב וגזלן, ולמה לא ישלם על כל מה שאכל שלא כדינו, אין כן הדבר, אלא ס"ל להט"ז דגם במה שאסרה תורה לאכול מ"מ לא הפקיעה בזה את זכותו של הפועל לאכול מהפירות, אלא דהזהירתו לאכול באופנים מסוימים דוקא, ולכך אין בזה משום לא תגזול, כיון שאוכל מכח זכותו דמעיקרא, ואע"פ שמעיקרא ודאי יכול

בעל הבית למנעו מלאכול שלא כדינו, אך מ"מ היכא דעבר ואכל אינו צריך לשלם, כיון שאינו גזלן [ועי' במנחת חינוך (מצוה תקע"ו)][יח].

ועד"ז מתפרשים דברי הלבוש [כפי שנקט בדעתו הסמ"ע וכנ"ל], לא רק לענין מוצץ ודבר אחר, אלא גם לענין ענבים ולא תאנים וכיו"ב, דבאמת מעיקר הדין כיון שזיכתה תורה לפועל לאכול משל בעל הבית הרי שהזכות היא כללית כלפי כל המינים שבשדה [שהרי נשכר לעבוד בכולם] וכלפי כל הזמן שנמצא בה, אלא דהגבילה תורה שלא יאכל הפועל אלא באותו המין ואלא בזמן שעובד, אבל אין הגבלות אלו מפקיעות את עיקר זכותו של הפועל, ואע"ג דקאי בעשה, מ"מ אינו צריך לשלם[יט]. ועי' בכ"ז בחלת דבש (ס"ק ג'), שכ"כ בדעת הרמב"ם, שלא הזכיר דין תשלומין באוכל ענבים ותאנים, אבל מאי דכתב דגם מש"כ הרא"ש, דלא מפקינן מיניה, לאו משום ספיקא דדינא הוא אלא בתורת ודאי, דאף הרא"ש ס"ל דכל שעבר ואכל אין מוציאין ממנו בכה"ג, הדברים מרפסין איגרי, שהרי הרא"ש כתב דהטעם שאין מנכין משכרו הוא משום דכל סלוקי בלא זוזי דינו כהוצאת ממון וכדאייתי מדינא דמשכנתא, וממה שנצרך הרא"ש לזה מוכח בודאי דאין הפועל פטור אלא מחמת הספק, וכח המוחזקות גורם לכך שכשם שלא יוציאו מידו בהדיא את תשלומי הפירות, כך לא ינכו לו את דמיהם מתשלום שכרו, דאם הוא כמו שנתבאר, דאין בידו אלא איסורא ולא חיוב ממון, א"כ פשיטא שאין לנכות משכרו, ולמה ליה להרא"ש לדמות זה למשכנתא, והלא אף אם היה הדין שאפשר לנכות השכר תמורת ספק ממון, מ"מ הכא היה גזל גמור ביד בעל הבית להפסיד לפועל את שכרו, כאשר לא הפקיעה התורה את עצם זכות הפועל

יח). אבל מש"כ בפנים יפות (פרשת כי תצא פכ"ג פכ"ה) דהנותן לכליו אינו עובר אלא בלאו דאל כליך לא תתן ולא תגזול, והך לאו לא ניתן להשבון, הוא צע"ג מדברי הרמב"ם, שכ' (בהלכה ג') שאינו לוקה עליו כיון שאם הוליך לביתו חייב לשלם.

יט). אמנם המשמר ארבע וחמש מקשאות, שדינו לאכול מהם לפי חשבון, וכמ"ש צ"ג א' [אשר בפשוטו הוא משום שמכיון שאין אכילתו מדאורייתא, אלא רק מהלכות מדינה, לכך ליכא למימר שכיון שהתירתו תורה יוכל לאכול מן היפות שבהן, אלא אכילתו כפופה לסברת המנהג. ולכאו' בכה"ג אם אינו עושה אלא באשכול אחד, אינו יכול לאכלו, ואף לרב אסי צ"ב א' דבפועל דאורייתא שרי], התם ג"כ יש לחייבו בתשלומין, כיון שמעיקרא לא הותר לו לאכול מכל מקשאה אלא כשיעור חומש אכילתו, וא"כ יש כאן הפסד ברור לבעל הבית, ועי' אילת השחר. אמנם לשי' המאירי, דמיירי אף בשל אדם אחד, וכדי שלא יהיה החסרון ניכר [וצ"ל דבאילנות ליכא להך חששא] לכאו' הך קפידא אינה אלא לכתחילה ולא לענין דיעבד.

מאכילה במין אחר, ולא חייבה אותו בתשלומין, אלא רק אסרתו באיסורא בעלמא, שאין לו שייכות ללאו דלא תגזול.

אמנם יל"ע בזה, דהנה בסנהדרין נ"ז א' אמרו דבן נח מוזהר על הגזל וכיוצא בו, "גוי בגוי וגוי בישראל אסור, וישראל בגוי מותר", והקשו בגמ' "כיוצא בו בגזל מאי היא", ומשני רב אחא בר יעקב דמיירי בפועל בכרם, והקשו בגמ' "פועל בכרם אימת, אי בשעת גמר מלאכה התירא הוא, אי לאו בשעת גמר מלאכה גזל מעליא הוא". והקשה בשואל ומשיב (תניינא ח"ב סי' כ') דנימא דמיירי לענין אל כליך לא תתן, ותי' השו"מ דכל היכא דאסרה תורה את הפועל מלאכול שוב הדר למלתא קמייתא ואסור מתורת גזל, וא"כ אין זה כיוצא בו דגזל אלא גזל ממש, ע"ש. ולד' הלבוש והט"ז יש לעיין דנוקי לה במוצץ ענבים ואוכלן בדבר אחר, דאז אינו עובר אלא בעשה ולא בלאו דלא תגזול [וכאשר דייק הסמ"ע מדברי הלבוש], וצ"ע, ועי' בדברי הגריפ"פ ז"ל (בפי' על סה"מ לרס"ג ל"ת רס"ז).

◆

י.

ונחתום בדברי דרוש. דהנה בצפנת פענח החדש (למהר"י מפרעמיסלא, פפד"א תנ"ד) כתב ט"ו אופנים לתרץ חטאו של אדם הראשון, ובאופן הה' כתב "דאדם הראשון לא חטא כלל באכילת עץ הדעת, מטעם שהיה אריס בגן עדן, ואכל מדין פועל שאוכל בשעת מלאכתו", וכ"כ גם בדברי יהונתן לרבי יהונתן אייבשיץ[כ].

והוסיף הצ"פ לומר "עוד מצינו בגמרא דיש עוד חילוק בענין זה, דהא דפועל אוכל בשעת מלאכתו היינו מאותו אילן שעשה בו מלאכתו, אבל עשה מלאכה באילן זה לא יאכל מאילן אחר שלא יבטל ממלאכתו, אבל אם יש לו אשתו אז רשאי לאשתו להאכיל לו אף מאילן אחר, דהא אין הבעל מבטל ממלאכה. וזה שאמר אדם הראשון האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי, ואני לא היה מבטל ממלאכה וק"ל". והנה צע"ג, דזה אינו אלא בחד מינא רק שהוא עושה באילן אחר, אבל הכא הלא עץ הדעת מין אחר היה, ובזה גם היכא דאשתו של הפועל

כ). פרשת אמור (אות ס"ב). וע"ע לקט שמואל (ונציה תנ"ד) ערך אדם אות ה'. וביציב פתגם (בראשית ג' כ"א).

מביאה לו ג"כ אסור לאכול. ואפשר לתרץ, דהנה כתבו התו' ע"ז י"ד א' (ד"ה בנות) "תאנים שאכל אדם הראשון, איכא דקרו להו בנות שוח וכו' ואיכא דקרו להו בנות שבע", ולמאי דנתבאר דבשני מיני תאנים, וכגון לבסין ובנות שבע, איכא היכ"ת דעושה בא' ואוכל בשני [היכא דמודלית], יתכן דאף התם היה זה בכעי"ז, ודו"ק, וע"ע בזרע יעקב (למהר"י ניניו עמ' ק"ד).

ועי' בשמע שלמה (למהר"ש אלגאזי, איזמיר תי"ט) שכ' דמ"ש הקב"ה לאדה"ר מכל עץ הגן אכול תאכל, הוא "לרמוז לו דין הפועל ששנינו היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, זהו מכל עץ הגן, פי' מכל מה שהוא מין עץ אחרת אכול תאכל כגון אתה עוסק בתאנה זו תוכל לאכול בתאנה אחרת אף שלא תעסוק בה כיון שהוא ממין שאתה עוסק בה". וכיון דבפשוטו מכל מין לא היה בגן עדן אלא אילן אחד, צ"ל דהריבוי הוא דאע"פ שהוא עושה בלבסין מ"מ ריבה הכתוב דיוכל לאכול במין תאנים אחר, ולא נאסר אלא בבנות שבע [ובא הדבר על תקונו בדוד, שקבל את שבעי"ם שנותיו מאדם הראשון, ונשא לאשה את בת שב"ע (עי' שער הפסוקים, שמואל ב' סי' י"א)].